

Mladá veda

Young Science

Rozhovor s historikom Petrom Švorcom

Inovativní technologie dopravy

**Maloplošné chránené územia
národného parku Nízke Tatry**

Mladá veda

Young Science

MEDZINÁRODNÝ VEDECKÝ ČASOPIS MLADÁ VEDA / YOUNG SCIENCE

Jún 2017 (číslo 2)

Ročník piaty

ISSN 1339-3189

Kontakt: info@mladaveda.sk, tel.: +421 908 546 716, www.mladaveda.sk

Fotografia na obálke: Krakow 2013. © Branislav A. Švorc, foto.branisko.at

REDAKČNÁ RADA

doc. Ing. Peter Adamišín, PhD. (Katedra environmentálneho manažmentu, Prešovská univerzita, Prešov)

doc. Dr. Pavel Chromý, PhD. (Katedra sociálnej geografie a regionálneho rozvoja, Univerzita Karlova, Praha)

doc. PaedDr. Peter Čuka, PhD. (Katedra cestovného ruchu, Slezská univerzita v Opavě)

prof. Dr. Paul Robert Magocsi (Chair of Ukrainian Studies, University of Toronto; Royal Society of Canada)

Ing. Lucia Mikušová, PhD. (Ústav biochémie, výživy a ochrany zdravia, Slovenská technická univerzita, Bratislava)

doc. Ing. Peter Skok, CSc. (Ekomos s. r. o., Prešov)

prof. Ing. Róbert Štefko, PhD. (Katedra marketingu a medzinárodného obchodu, Prešovská univerzita, Prešov)

prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., predseda (Inštitút histórie, Prešovská univerzita, Prešov)

doc. Ing. Petr Tománek, CSc. (Katedra veřejné ekonomiky, Vysoká škola báňská - Technická univerzita, Ostrava)

REDAKCIA

PhDr. Magdaléna Keresztesová, PhD. (Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF, Nitra)

Mgr. Martin Hajduk (Inštitút histórie, Prešovská univerzita, Prešov)

RNDr. Richard Nikischer, PhD. (Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, Praha)

Mgr. Branislav A. Švorc, PhD., šéfredaktor (Vydavateľstvo UNIVERSUM, Prešov)

PhDr. Veronika Trstianska, PhD. (Ústav stredoeurópskych jazykov a kultúr FSŠ UKF, Nitra)

Mgr. Veronika Zuskáčová (Geografický ústav, Masarykova univerzita, Brno)

VYDAVATEĽ

Vydavateľstvo UNIVERSUM, spol. s r. o.

www.universum-eu.sk

Javorinská 26, 080 01 Prešov

Slovenská republika

© Mladá veda / Young Science. Akékoľvek šírenie a rozmnožovanie textu, fotografií, údajov a iných informácií je možné len s písomným povolením redakcie.

REALISTICKÁ KRITIKA LIBERÁLNEHO MORALIZMU

A REALIST CRITIQUE OF LIBERAL MORALISM

Lívia Šebíková¹

Autorka pôsobí ako interná doktorandka na Katedre všeobecnej a aplikovanej etiky Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Vo svojej dizertačnej práci sa zaoberá problematikou etickej neutrality právneho štátu v podmienkach moderných pluralitných spoločností.

Author works as a PhD. student at the Department of General and Applied Ethics at the Faculty of Arts at the Constantine the Philosopher University in Nitra. Her dissertation thesis deals with problem of the ethical state neutrality under the conditions of modern pluralist societies.

Abstract

In recent years, many political theorists and philosophers have interested in a critique of the dominant paradigm in contemporary political philosophy based on liberal moralism because of its abstraction, idealization and false universalism. The author focuses on some of the important features of a realist critique of liberal moralism, especially on a problem of legitimacy under the condition of (post)modern pluralist societies in this context.

Key words: liberalism, realism, Modus Vivendi, legitimacy

Abstrakt

V posledných sa mnohí politickí teoretici a filozofi zaujímajú o kritiku dominantnej paradigmy v súčasnej politickej filozofii, založenej na liberálnom moralizme kvôli jeho abstrakcii, idealizmu a falošnému univerzalizmu. V tomto kontexte sa autorka zameriava na niektoré dôležité znaky realistickej kritiky liberálneho moralizmu, najmä na problém legitimacy v podmienkach (post)moderných pluralitných spoločností.

Kľúčové slová: liberalizmus, realizmus, Modus Vivendi, legitimita

Úvod

Idea realistického prístupu k otázkam legitimacy zažíva v posledných rokoch renesanciu v politickom myslení. Možno pozorovať, že mnohí významní autori z rôznych pozícií kritizujú istú rigiditu a prílišné idealistické a univerzalistické aspirácie dominantnej paradigmy

¹ Adresa pracoviska: Mgr. Lívia Šebíková, Katedra všeobecnej a aplikovanej etiky, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Hodžova 1, 949 74 Nitra
E-mail: livia.sebik@gmail.com

liberálnej teórie.² Ich snahou je prekonať naivitu liberálneho moralizmu a koncipovať realistický prístup k politike, ktorý by dokázal obstať nárokom dynamickej etickej pluralizácie súčasných spoločností.

Je zrejmé, že v podmienkach (post)moderných pluralitných spoločností je potreba revidovať niektoré zastarané, neadekvátne či nereálne prístupy k tejto problematike, ktoré sa zakladajú na abstrakcii, idealizme, univerzalizme. Alebo inými slovami, je nutné prekonať vnímanie politickej teórie a politických inštitúcií ako konceptu "aplikovanej etiky"³. A teda spoločným východiskom realistického konceptu je, že politický poriadok nemôže byť a v žiadnom prípade by nemal byť štruktúrovaný len na základe pred-politického morálneho záväzku, t.j. záväzku, ktorý platí bez či odhladiac od politickej praxe.

Fakt plurality či hodnotový pluralizmus, ktorý hovorí o tom, že ľudia a skupiny sa od seba líšia mnohými odlišnými, často i vzájomne nezlučiteľnými, odporujúcimi či nesúmerateľnými koncepciami dobra a dobrého života, nás vedie k otázkam: Ako aplikovať hodnotový pluralizmus do politickej praxe? A aké sú možnosti formovania prijateľných politických mechanizmov, ktoré by toto činili s ohľadom na temporalitu a kontingenciu reálnych podmienok hodnotového pluralizmu?

Cieľom predkladaného príspevku je identifikovať realistický prístup k otázkam legitimacy. Ospravedlnenie takejto legitimacy vychádza z verejnej a politickej aktivity, čiže z diskurzívneho a dynamického Modu Vivendi⁴, ktorý vytvára prijateľné podmienky mierového, bezpečného a dôstojného spolunažívania nositeľov (jednotlivcov a skupín) rôznych koncepcií dobra. Inšpirovaní súčasnými politickými realistami, sa stanovený cieľ budeme snažiť naplniť nasledujúcimi krokmi. V prvej časti charakterizujeme to, čo vlastne rozumieme pod pojmom liberálny moralizmus (1), následne analyzujeme realistickú kritiku liberálneho moralizmu (2), aby sme nakoniec určili Modu Vivendi, ktorý implikuje reálne uskutočniteľný politický rámec reflektujúci preferencie občanov (3).

Liberálny moralizmus v politickej teórii

Na úvod je potrebné dodať, že samotný liberalizmus nepredstavuje homogénny ideový smer a existuje mnoho rôznych variant ako tento smer ospravedlniť v kontexte politickej teórie. Existuje viacero rôznych ospravedlnení a ich taxonómii, ktoré sa či už jemne alebo dosť výrazne odlišujú jedna od druhej. Kým prejdeme k jadrú danej problematiky, a teda k vysvetleniu toho, ako chápeme liberálny moralizmus alebo to, čo Geuss (2008) označuje ako "ethics-first" prístup a Williams (2011) ako "politický moralizmus", stručne načrtujeme dva spôsoby hlavného prúdu liberálneho myslenia, ktoré sú úzko späté práve s moralizačným

² Galston (2010, s. 386) uvádza zoznam súčasných autorov, ktorí sa danej problematike venujú: Raymond Geuss, John Gray, Bernard Williams, Mark Philp, Glen Newey, Stuart Hampshire, John Dunn, Richard Bellamy, Jeremy Waldron a ďalší. Hoci ich výklady obsahujú pomerne zložité a rozmanité argumenty, spoločne presadzujú realistickú kritiku liberálneho moralizmu v súčasnom politickom myslení. Odkazujúc na klasických realistov ako Machiavelli či Hobbes, sa venujú otázkam legitimacy v podmienkach súčasných pluralitných spoločností.

³ Geuss (2008, s. 6).

⁴ Invison (2002, s. 84 - 85) takýto MV charakterizuje nasledovne: zúčastnené strany sú motivované dodržiavať politické normy, ak je to v ich záujme a to v prípade, pokiaľ na jednej strane ich záujmy implikujú aj morálne požiadavky, a na druhej strane ak to, čo je chápané ako spravodlivé alebo rozumné je vnímané "nekompletné", a teda je viazané s prítomnou konšteláciou diskurzov vo verejnej sfére.

prístupom v politickej filozofii, a teda snažia sa nie len istým spôsobom aplikovať ale i preferovať etiku nad politiku. Prvý spôsob ospravedlnenia možno nazvať teleologický alebo substantívny, druhý procedurálny alebo deontologický.⁵

Teleologický model politickej teórie formuluje princípy, ideály, hodnoty, dobro a politika, pokiaľ uskutočňuje to, čo vyžaduje teória, na základe toho tvorí právo (napríklad spravodlivosť). Williams (2011, s. 27) uvádza, že paradigmou teórie, ktorá zosobňuje tento model, je utilitarizmus. Ten predstavuje veľmi jasnú verziu toho, čo je vždy v zákonodarnom modeli implicitne obsiahnuté, t.j. univerzálny pohľad - teória sleduje spoločnosť tak, aby odhalila, čo by sa dalo vylepšiť. Čiže spravodlivosť vyžaduje implementáciu súboru pravidiel, ktoré maximalizujú úžitok. Dobro má prioritu pred právom, je pred-politické, a úlohou politickej filozofie je vypracovať nejaký súbor princípov, ktoré by toto dobro maximalizovali.⁶

Deontologickí liberáli prezentujú svoju pozíciu ako druh non-substantívnej metateórie. Táto ospravedlňujúca paradigma je založená na myšlienke priority práva nad dobrom, ktorá umožňuje vyriešiť konflikty medzi koncepciami dobrami. Táto teória kladie dôraz na etickú neutralitu, ktorá je potomkom kantovského projektu budovania morálky a čistej filozofie práva. Čiže deontologický model si kladie za cieľ špecifikovať právo nezávisle od dobra. Najznámejším a najlepším príkladom tohto modelu je Rawlsova teória spravodlivosti. Niektoré predpolitické morálne záväzky, podmienky sú identifikované ako konštitutívne pre koncepciu spravodlivosti a sú potom formulované ako koncepcia spravodlivosti prostredníctvom vhodne stanoveného postupu. Politicko-filozofické problémy sa potom riešia uplatnením tohto konceptu.⁷

Rozdiely a zásadný spor medzi uvedenými dvoma modelmi je pochopiteľne závažný. Ich stručný náčrt ospravedlnenia liberalizmu je obmedzený naozaj len na tie najpodstatnejšie

⁵ Taxonómiu preberáme od Rossiho (2012), lebo toto delenie sa nám javí v kontexte našich ďalších úvah ako vecné, bez zaťaženia ďalších súvzťažností, ktoré by sa dovoľávali podrobnejších a konkrétnejších podporných argumentácií. Dodajme, že Williams (2011, s. 27 - 30) takto uvádza dva modely politickej teórie a to zákonodarný a štruktúrny. Neal (1993) a ním inšpirovaný Barša (1995, 2007) hovoria o etickom a neutrálnom modeli liberalizmu, ktoré následne podrobujú realistickej kritike.

⁶ V podobných intenciách uvažujú i tzv. etickí liberáli či perfekcionisti. Tí tvrdia, že liberalizmus nie je doktrína limitovanej vlády, ale skôr ako uvádza Raz (1986, s. 17), "náuka o politickej morálke, ktorá sa zaoberá dôležitosťou osobnej slobody." Sloboda alebo osobná autonómia je perfekcionista chápána ako cnosť alebo dokonalosť, a štát je povinný ju presadzovať. Zakladajú liberálny poriadok na liberálnom ideály dobra, ktorým je osobná autonómia. A aby mohla byť hodnota osobnej autonómie realizovaná, musí byť zdieľaná a presadzovaná z holistického aspektu.

⁷ Podľa neutrálneho liberalizmu na zabezpečenie stability v situácii hodnotového pluralizmu je potrebné, aby štát ostal v pozícii nestranného aktéra a mal by rezignovať na sledovanie určitých etických ideálov dobrého života v spoločnosti, štát by mal teda sledovať neutrálne ciele, ktoré vyplývajú zo základných požiadaviek spravodlivosti, ktorá je chápaná ako rovnosť práva a slobody pre všetkých občanov. V podmienkach hodnotového pluralizmu je nelegitímne uprednostňovať určitú koncepciu dobra nad ostatnými, a teda žiadny výkon politickej moci nemôže byť legitímne ospravedlnený tým dôvodom, že určitý spôsob života je lepší než iný. Neutralisti odkazujú na súbor hodnôt, ktoré nechcú byť konceptuálne závislé na žiadnej partikulárnej filozofii liberalizmu, podľa nich hodnoty, ktoré môžu byť legitímne podporované štátom musia byť destilované z filozofie liberalizmu takým spôsobom, aby sa stali len akýmsi substrátom pre doménu politického, t.j. pre legislatívne, súdne a výkonné odvetvie vlády. Je to preto, lebo schopnosť neutrality by nebolo možné udržať v takom prípade, ak by štát favorizoval nejakú partikulárnu filozofickú alebo etickú perspektívu. Tento proces destilácie, ktorý Rawls opisuje ako "politický konštruktivizmus", sa dovoľáva doktríny neutrality, aby sa vylúčili partikulárne non-liberálne koncepcie dobra zo zakotvenia v legislatíve alebo z tvorby nejakého prvku jurisprudencného rámca súdnictva.

rozdiely. V kontexte nami riešenej problematiky, by sme si však dovolili tento spor podrobnejšie nerozoberať a skôr než rozdielom medzi uvedenými dvomi modelmi sa budeme venovať tomu, čo majú spoločné a to je to, že oba predstavujú primát morálneho nad politickým. Podľa Williamsa (2011, s. 28) v prvom modeli je politika nástrojom morálky, v druhom modeli morálka obmedzuje politiku v tom, čo môže právoplatne činiť. V oboch prípadoch je politická teória čosi ako "aplikovaná morálka".

A tým sa vraciame späť k liberálnemu moralizmu. Spoločne zdieľaný rys, ktorý majú uvedené dva modely je univerzalizmus. Ich cieľom je nájsť určitú sadu princípov, ktoré zakladajú inštitúcie a režimy. Ich povaha je potom univerzálne platná. Cieľom politického myslenia je teda nájsť regulatívny ideál, kritérium "dobrého" či "spravodlivého" života, noriem, inštitúcii atď. S takto chápaným univerzalizmom je spojený racionalizmus. Inštitúcie a režimy sú odvodzované na základe teoretickej úvahy, ich povaha je tak deterministicky určená. Racionalistická metóda uvažovania a z nej odvodený výsledok ma v sebe obsiahnutú istú nutnosť, ktorá pokiaľ je raz legitimizovaná, už sa dá len ťažko spochybníť. S racionalizmom tak ide ruka v ruke dvojaký problém. Na jednej strane je preferovaná teória pred praxou, na strane druhej je tu tendencia k vytlačeniu politiky z politickej teórie, ktorej povaha je bytostne konfliktná a ktorá je teda v obhajobe racionalistickej úvahy nadbytočná. Sprievodným javom tohto racionalizmu je potom individualizmus, vyskytujúci sa predovšetkým v teóriách spoločenskej zmluvy, ktorý v princípe chápe jedince ako bytosť racionálne sa rozhodujúcu v hypotetických podmienkach. Abstraktný liberálny individualizmus je teda príčinou i dôsledkom snahy týchto modelov o konečné riešenie politických otázok smerom k racionálnej a teoretickej rekonštrukcii spoločnosti. A teda ide o liberalizmy, ktoré sú zahľadené do teórie v podobe hypotetického poňatia spoločnosti, jedince i dejín, sú to liberalizmy, ktoré cielene vytlačujú politično.

Realistická kritika liberálneho moralizmu

Keď už máme aspoň približnú predstavu toho, čo rozumieme pod liberálnym moralizmom, sústreďme sa teraz na vybrané aspekty realistickej kritiky. Ako už bolo spomenuté vyššie, tá sa zakladá na abstrakcii, idealizme a univerzalizme. Hoci by si samotná realistická kritika liberálneho moralizmu zaslúžila komplexnejšiu analýzu, my sa obmedzíme len na tie najmarkantnejšie argumenty v prospech realistického prístupu k politickej teórii.

Jadrom kritiky liberálneho moralizmu je to, že predstavuje alebo je poznačený tým, čo možno nazvať v zhode s Neweyom (2001, s. 25) "anti-politickou zaujatosťou". Možno vidieť, že tu ide o dve súvisiace, ale rozlíšiteľné kritiky. Prvá námietka sa opiera o to, že koncepcii politiky v podmienkach liberálneho moralizmu chýba deskriptívna adekvátnosť. Druhá námietka hovorí o tom, že liberálny moralizmus je normatívne utopistický, a preto prakticky irelevantný. Stručne by sme sa pozreli na aspekty týchto kritik, treba však povedať, že vzájomne sa prelínajú, druhá je istým spôsobom už obsiahnutá v prvej.

Prvá námietka sa vzťahuje k nedostatočnej deskriptívnej povahe. Liberálny moralizmus vychádza z toho, akoby sme už mali predstavu o tom, aká v skutočnosti politika je. Napríklad, politické inštitúcie sa zdajú byť implicitne vnímané nie viac ako len konštruované nástroje za účelom realizácie predchádzajúcich či predpokladaných morálnych princípov. Človek by snád mohol čítať celý korpus Rawlsovej práce i bez toho, aby mal nejaké poňatie o politických stranách a podobných mechanizmoch. Vo všeobecnosti, súčasne

diskusie o politike pripomínajú skôr nezvyčajne dobre vedený akademický seminár než búrlivé politické debaty a argumenty. Nie je náhoda, že liberálni moralisti často preferujú nechať robiť rozhodnutia o základných otázkach spravodlivosti sudcov a nie politikov.⁸ V tomto kontexte, sa koncepcia politiky javí ako antiseptická a nereálne vysoko zmýšľajúca.⁹ Liberálny moralizmus nesprávne charakterizuje politiku vo fundamentálnych aspektoch. Totižto v jeho perspektíve sú skutočnosti politickej moci neustále vnímané ako prekážky. Zvyčajne svoju teóriu začína s modelom ideálne slobodných a rovných individuí, a hoci je to teoretická konštrukcia, politickú situáciu takýmto spôsobom okamžite prezentujú. Napríklad, fakt, že ľudia sú vždy sociálne zakotvení v rozličných mocenských vzťahoch a nikdy nie rovní, práve len v úplne abstraktnom a nešpecifickom morálnom zmysle, liberálni moralisti vnímajú tieto nerovnosti a sociálne splete v istom zmysle ako kontingentné. Podľa realistov sú však podmienené a súvisia práve s politikou. Politika je vždy, prinajmenšom čiastočne, o riadení a vyrovnaní sa s týmito druhmi vlastností ľudského života.¹⁰ "Politika je permanentný vyjednáváním o Mode Vivedi." (Barša, 1995, s. 18).

Východiskom realistov je teda skutočnosť, že mať politickú moc je potrebné na dosiahnutie takmer všetkého v politike a to je dôvod, prečo je politika o spochybňovaní, presadzovaní, zachovaní alebo posilnení moci, skôr ako len o vládnutí, ktoré má tendenciu tomu predchádzať. Zámer sa sústreďí takmer vždy na jednu otázku, ktorej je všetko ostatné podriadené: Na akom základe môže byť legitímne použitá politická moc?

V rámci liberálneho moralizmu neexistuje žiadne skutočné uznanie, ktoré hovorí o tom, že víťazstvo a zachovanie politickej moci je kľúčovou a neodvratnou súčasťou politického kontextu. Zdá sa teda, že podľa liberálneho moralizmu, sa politika dokáže robiť bez ohľadu alebo zanedbávajúc isté znaky súčasných (post)moderných pluralitných

⁸ "Keď súčasní liberálni myslitelia tvrdia, že liberalizmus je striktné politická doktrína majú tým na mysli, že nezávisí na žiadnej vyčerpávajúcej koncepcii dobra. Neúnavne nám hovoria, že požiadavky spravodlivosti musia mať vždy prednosť pred každým iným ideálom dobra. Zdá sa ale, že prehliadajú skutočnosť, že rozdielne názory na dobro podporujú rozdielne názory na spravodlivosť. Jedine toto prehliadanie môže vysvetľovať fakt, že v "politickom liberalizme" nie je nič podstatné nechané na rozhodnutie politikov. Základné slobody a prerozdeľovanie foriem dobra sú záležitosťami spravodlivosti, a v politickom liberalizme spravodlivosť vyžaduje, aby nebola záležitosťou politického rozhodnutia, ale súdneho rozsudku. Ústrednou inštitúciou Rawlsovoho "politického liberalizmu" nie je poradné zhromaždenie ako parlament, ale súd." (Gray, 2004, s. 27).

⁹ Podľa Baršu (1995, s. 12) intelektualizmus liberálnych moralistov "evokuje priateľské filozofické diskusie na seminári o etike, a nie predstavu tvrdej reality každodenného boja o bohatstvo, moc a uznanie. Zdôrazňujú, že názorové rozpory nie sú riešiteľné rozumom, avšak zároveň tiež predpokladajú, že sporné strany užívajú jedno kritérium pre odlíšenie rozumných od nerozumných argumentov. Problém je v tom, že môžeme protikladné etické pohľady podporiť rovnako tak "rozumnými" argumentmi. Hovorí sa tu o sporoch rozumných ľudí, teda o konfliktoch, ktoré sa nedajú riešiť rozumom, o ktorý sa všetci zúčastnení opierajú. Práve táto "rozumnosť" občanov je podmienkou konsenzu o neutrálnych pravidlách súžitia. Spor o poňatie dobrého života predpokladá už stabilný spoločenský a politický poriadok a obecné prijaté normy, v rámci ktorých sa odohráva. Psychologicky naivné poňatie ľudskej motivácie je tu teda späť s epistemologickými predpokladmi opierajúcimi sa o predstavu jednému všetkými zdieľaného rozumu a poňatie individua ako jednotného subjektu tejto spoločnej racionality. Tieto anachronizmy sú ešte podčiarknuté slepotou voči sociálnym zdrojom a podmienkach pluralizmu.

¹⁰ Pre realistov ostáva "rovnaká sloboda jednotlivcov a skupín hlavným ideálom. Nechápe ju však ako konsenzuálny morálny princíp, na ktorom je založený občiansky mier a stabilita spoločnosti, ale ako permanentnú úlohu liberálnej politiky. Rovnaká sloboda nie je výsledkom morálnej dohody, ale rovnosti moci, na ktorej je založená stabilita liberálneho poriadku. Sloboda jednotlivcov a skupín nie je chránená len písanými garanciami, ale ich reálnou možnosťou konať a tým, či disponujú nástrojmi na svoju ochranu proti moci iných." (Barša, 1995, s. 14).

spoločností.¹¹

Ďalším aspektom, ktorý sa v rámci liberálneho moralizmu zdá byť úplne ignorovaný je motivácia politikov. Je naozaj naivné si myslieť, že politici, hoci chápu to, čo je dobré alebo spravodlivé, že sú alebo niekedy môžu byť motivovaní výlučne len túžbou podporovať onú spravodlivosť. Samozrejme, nehádzeme všetkých do jedného vreca a dúfajme, že väčšina politikov v demokratických spoločnostiach je motivovaná aspoň čiastočne niektorými základnými zásadami verejnej služby. Avšak keď sa zamýšľame nad tým, ako môže byť politika uskutočňovaná, musíme premýšľať aj o takýchto otázkach.

Samozrejme, nehovoríme tu o tom, že liberálnym moralistov vyššie uvedené aspekty nie sú známe, a dodajme, že ich je oveľa viac, faktom však je, že v minimálnom ak vôbec v nejakom rozsahu tieto aspekty vstupujú do ich politickej teórie serióznym spôsobom.

Avšak podstatná otázka skrývajúca sa v akýchkoľvek komentároch a diskusiách o politickej teórii, znie: V akom rozsahu je legitímne idealizovať politiku pre účely teoretického porozumenia? Ak je cieľom politickej teórie povedať niečo všeobecné, tak potom je jasné, že niektoré zložitosti, ale i markantnosti bude musieť z politického života vylúčiť. Predsa je naozaj ťažké premýšľať o tom, ako by sa mohol rozvinúť akýkoľvek presvedčivý argument, že v politickej teórii existuje len jedna pravá a správna odpoveď. V realistickej perspektíve je teda úroveň idealizácie do značnej miery limitovaná. Istý stupeň idealizácie môže vychádzať z empirických analýz sociálno-politickej kultúry, a na tomto základe, sa realisti pokúšajú vytvoriť najvhodnejšie politické preskripcie, ktoré ako môžu tak ani nemusia byť tie, ktoré sú morálne optimálne *sub specie aeternitatis*, na strane druhej, realisti hovoria o tom, že nie je dôvod na to, aby sme si mysleli, že vo vzťahu k akejkoľvek otázke je možná iba jedna

¹¹ Podľa Baršu (1995, s. 12 - 14) tu ide o istý sociologický naivizmus. "Ako ukázal Weber, polytheizmus hodnôt nie je dôsledkom rozporov racionálnej diskusie o nich, ale vyplýva z rastúcej funkcionálnej diferenciacie a komplexity moderných spoločností. Procesy deľby práce a spoločenskej racionalizácie vyústili do odlíšenia a automatizácie navzájom relatívne nezávislých sociálnych a hodnotových sfér. To neznamena len ohromné rozšírenievejára nesúmerateľných dohier, ktoré jednotlivci a skupiny môžu sledovať, ale tiež skutočnosť, že tí istí ľudia v rôznych sférach a kontextoch používajú rôzne a často vzájomne protikladné spôsoby uvažovania a zdôvodňovania svojich činov. Lojality a identity sú teda rozdelené do mnohosti rolí a súnaležítstia s rôznymi inštitúciami a skupinami. Samo inividuum je tak fragmentarizované a pluralizované podľa členstva v rôznych kolektivitách, ktorých nároky si často nesúmerateľne odporujú. Neexistuje pritom žiadny morálny kód, ktorý by bol schopný zopnúť mnohosť rozmerov ľudského života do jedinej platnej hierarchie hodnôt. Napätie rôznych sfér sociálnej existencie, do ktorých je rozštiepená naša osobná identita, oslabuje i našu schopnosť identifikácie s ostatnými ako s príslušníkmi jedného a toho istého morálneho a politického sveta. Súčasné sociálne podmienky spochybňujú samu možnosť existencie "dobre usporiadanej" kooperatívnej spoločnosti založenej na racionálnom konsenze občanov ako jednotných subjektov. V systéme globálnej ekonómie je každý jednotlivec závislý na miliónoch ostatných a jeho možnosti sú vymedzené manažérskymi hierarchiami najrôznejšieho druhu. Zmnoženie informačných zdrojov novými médiami naviac učinilo orientáciu vo svete nesmierne zložitou, každý sa potýkame s problémom, ako redukovať komplexitu, ktorá nás obklopuje na zvládnuteľnú úroveň. Sme snád ešte schopní tvoriť si koherentné morálne úsudky vnútri špecifických lokálnych kontextov, s ktorými máme bezprostrednú skúsenosť, ale v širších súvislostiach sa už nemôžeme vyhnúť dôvery v expertov a iné autority, a tým sa stávame stále náchylnejšími k rôznym formám psychologickkej manipulácie. V takejto situácii nie je konsenzus výsledkom rozumnej dohody morálnej komunity rovných a slobodných, ale produktom propagandy a reklamy tých, ktorí sú na vrcholoch organizačných pyramíd. Mechanizmy trhu a parlamentná demokracia potom nefungujú podľa nejakých neutrálnych noriem univerzálnej racionality, ale odrážajú mocenskú rovnováhu rôznych skupinových záujmov. Zhoda teda nie je rámcom pre riešenie konfliktov záujmovej a hodnotovej mnohosti, ale naopak výsledkom a vždy provizórnym riešením mocenských konfliktov."

presvedčivá odpoveď. A teda ak nám ide o to, aby idealizácia bola od politiky rozpoznateľná, proces idealizácie musia sprevádzať isté limity. Samozrejme, i liberálni moralisti odmietajú niektoré radikálne idealizácie ľudskej prirodzenosti a povahy, ale podľa realistov, nejdú v tomto ohľade dosť ďaleko. Akákoľvek idealizácia, ktorá systematicky maže to, o čom je dôvod si myslieť, že sú kľúčové črty politického života, spoločnosti škodí. A realistická kritika liberálneho moralizmu spočíva práve na tomto argumente.

Ak by sme mali zhrnúť prvú líniu realistickej kritiky voči liberálnemu moralizmu, treba na záver dodať, že požiadavka deskriptívnej povahy politickej teórie neznačí, že politická teória sa musí výlučne obmedziť len na popis skutočností. Ako píše Newey (2001, s. 28) "povedať, že politická filozofia by sa mala zaoberať povahou politickej praxe, neznamená ju odsúdiť za nectížiadostivý deskriptivizmus. Je však potrebné sa ním zaoberať v kontexte fenoménu politiky takej, aká je. Jednou z úloh politickej filozofie je práve odhaliť tiché premýšľanie o povahe hraníc politického a pochopiť ako tieto návyky myšlienok prenikajú tak do akademického i laického myslenia o tejto téme."

Motív, ktorý sa zakladá na nedostatočnej deskriptívnej povahe nehovorí o tom, že realisti nekriticky prijímajú každý aspekt sveta taký aký je, ale ide tu o to, že keď o niečom premýšľame, tak najskôr musíme vedieť, ako to v skutočnosti je, snažiť sa pochopiť, prečo to tak je, pričom akceptujeme realitu hodnotového pluralizmu súčasných spoločností, a teda to, že všetko je dôsledkom skutočných aspirácií a túžob človeka.

Druhá línia kritického argumentu voči liberálnemu moralizmu sa týka jeho normatívnej irelevantnosti, ktorá je vnímaná ako utopisticky a prakticky naivná. Z časti je tento argument obsiahnutý i v prvej kritike, pretože sa dá považovať aj za funkciu deskriptívnej neadekvátnosti, avšak stojí za to preskúmať i tento aspekt samostatne.

Námietka sa zakladá na tom, že liberálny moralizmus nám nemôže ponúknuť praktické vedenie o tom, ako v reálnom svete konať. Idealizačné predpoklady liberálneho moralizmu nehovoria o svete, aký v skutočnosti je. Liberálny moralizmus predstavuje skôr implikáciu naivného pozitivistického konceptu reality. Jeho vplyv na to, ako by sme mali konať, dokonca aj na akceptáciu normatívnych zásad je prinajmenšom problematický. V tomto kontexte vyberieme len pár aspektov, ktoré s uvedenou námietkou súvisia.

Zvážme napríklad úlohu, ktorú zohráva myšlienka "striktného dodržiavania" v Rawlsovej teórii spravodlivosti. Rawls nám hovorí, že v teórii spravodlivosti "všetci sú odhodlaní konať spravodlivo a plniť svoju úlohu pri presadzovaní len spravodlivých inštitúcií." (Rawls, 1999, s. 8). Avšak položíme si otázku: Je možné predpokladať, že by všetci konali spravodlivo?¹² V skutočnosti tu vôbec nejde o politickú otázku, alebo pri najmenšom

¹² V tejto súvislosti sa Barša (1995, s. 11) pýta "z čoho neutralisti vyvodzujú, že dodržiavanie spravodlivosti je motivované morálne. I keď budeme predpokladať, že daný občan vyznáva určitý obsažný etický názor, ktorý je vo vzťahu zlučiteľnosti alebo priamo logicky vedie k liberálnemu právu, i tak ostane tvorenou otázkou, či je dodržiavanie tohto práva motivované morálne, alebo či je založené na kalkule výhodnosti. (...) Neutralistická stabilita povstáva z názorovej zhody, ktorú štát predstavuje bez toho, aby ju sám aktívne budoval či tvoril. To ale predpokladá automaticky kauzálny vzťah medzi názorom a presvedčením na jednej strane a konkrétnou motiváciou a činom na strane druhej, Rawls hovorí o názoroch a myslí tým zároveň aj motiváciu a správanie. Tým ako by sa navrátil k sokratovskému etickému intelektuaizmu, podľa ktorého poznanie dobrého nutne vedie i k dobrému konaniu. Avšak my už dávno vieme ako veľká priepasť môže deliť poznanie, vieru alebo morálne presvedčenie od konkrétnej motivácie k určitému činu. Neutralisti však implicitne predpokladajú, že korelácia morálneho názoru a motivácia je natoľko silná, že musí prebiť i ostatné, nemorálne motívy nášho života."

sa tu nepýta na žiadny praktický význam a dosah. Pretože, nech už sú podmienky politiky také aké sú, nezahŕňajú (a pravdepodobne nikdy ani nebudú) niečo podobné tomu ako "prísne dodržiavanie". Podľa Rawlsa (2007, s. 25) je to však v súlade s jeho myšlienkou "politickej filozofie ako realistickej utópie, t.j. že skúma hranice uskutočniteľnej politickej možnosti". Avšak podľa realistickej kritiky je pravdepodobnejšie, že ide o obyčajný a povrchný utopizmus, čo je teda ďaleko od toho, čo možno nazvať praktickou politickou možnosťou. Jedným z faktov, s ktorým sa politika musí zaoberať je, aj v prípade, že by Rawlsove princípy boli "správne" (nech už to znamená čokoľvek), že nie je ani najmenšia šanca, aby sa všetci ľudia na nich dohodli a akceptovali by ich normatívnu platnosť. Ani tí, ktorí ich podporujú na vysokej úrovni abstrakcie, nevyhnutne nebudú vykladať tieto zásady podobným spôsobom. A dokonca i tí, ktorí sa zhodnú na úrovni praktickej interpretácie, nebudú vždy konať podľa alebo na základe princípov. Vo všetkých aspektoch sa stáva praktická aplikovateľnosť Rawlsovej teórie márnou.

My si môžeme predstaviť spravodlivý liberálny štát, ale nikdy ho nedokážeme dosiahnuť. (Philp, 2007). To nám naznačuje otázku, ktorá sa týka práve konania v neideálnych podmienkach. V podmienkach (post)moderných pluralitných spoločností, nebude možné harmonicky zosúladiť všetky legitímne konfliktné hodnoty. "Neutrálna pôda, na ktorej by sme všetci stáli a ktorá by naše úsilie harmonizovala, neexistuje." (Barša, 1995, s. 18). Avšak to, čo je pre nás dôležité je to, ako sa určitý ideál mení podľa súčasného kontextu, čiže aká je kultúra a hodnoty spoločnosti, akým sociálnym, ekonomickým, ale i etickým a iným výzvam čelí, aký je vonkajší kontext, v ktorom spoločnosť musí fungovať a veľa ďalších.

Jedna z najzákladnejších a najdôležitejších medzier teórie liberálnych moralistov v súvislosti so vzťahom k politickej praxi, je jej nedostatok akejkoľvek čo i len vzdialene vhodnej skice politickej agendy. Ako sú princípy, ktoré sú obhajované realizované? Liberálni moralisti sú často náchylní odpovedať, že toto nie je cieľom normatívnej politickej teórie a ak ju chápú tak ako ju chápú, potom je odpoveď v poriadku. Avšak ide tu skôr o to, že uskutočňovanie politickej zmeny je samo o sebe politickou otázkou. Politika jednoducho (alebo vôbec) nie je niečo, čo sa odohráva až vtedy, keď máme spravodlivú spoločnosť. Preto treba očakávať, že politická teória bude mať čo povedať práve k týmto otázkam. Avšak liberálny moralizmus je zvyčajne o týchto veciach ticho, nezaujíma sa o ne, ignoruje ich, na druhej strane však vyžaduje účinné politické princípy, aby boli funkčnou podmienkou ich realizácie.

Iste, z povahy normatívnej politickej teórie je rozumné očakávať, že niečo relevantné povie o procese "prechodu", čiže o tom, dostať sa odtiaľ, kde sme, tam, kde by sme byť mali. Ale prihladnuc na ľudskú skúsenosť, na fakt hodnotového pluralizmu, na kontingenciu a temporalitu, podľa realistov "toto" miesto nikdy nedosiahneme. V politike totiž neexistuje koniec alebo nejaké konečné riešenie. Účelom politiky je skôr presadzovaním vhodných procedúr a mechanizmov napomáhať vyjadreniu a vždy len dočasnému zmiereniu konfliktnej plurality. To je dôvod, prečo sa nám realistická kritika liberálneho moralizmu javí ako relevantná, jednoducho povedané, práve ona má čo povedať o realite ľudského života. Aký je teda vzťah politiky a onej reality ľudského života? "Na ktorých normatívnych alebo pragmatických základoch je vierohodné zakladať modus vivendi pre pokojné a dôstojné spolužitie ľudí, ktorí sa líšia odlišnými koncepciami dobra a vzájomnou nesúmerateľnosťou

životných štýlov?" (Korený, 2015, s. 113). V tomto kontexte nadviažeme na uvedenú kritiku, ktorú sa pokúsime rozvinúť v politickej teórii Modu Vivendi.

Modus Vivendi a kritérium "prijateľnosti"

Realistická kritika liberálneho moralizmu nás vedie k tomu, aby sme sa podrobnejšie zaoberali doteraz zanedbávanou politickou teóriou Modus Vivendi (ďalej len MV). Pokusy vytvoriť realistický či aspoň realistickejší prístup k politike, a teda realistická kritika liberálneho moralizmu nám umožňuje pojednávať o MV tak, aby bol jeho potenciál adekvátne využitý. Pozrime sa však najskôr na to, čo rozumieme pod pojmom MV.

Podľa Graya (2004, s. 13) "MV vyjadruje presvedčenie, že existuje mnoho podob život, v ktorých môžu ľudia šťastne žiť, pričom cena niektorých je nezrovnateľná. Kde takéto životné štýly stoja proti sebe, tam nie je ani jeden lepší. Ľuďom, ktorí vedú rôzne životné spôsoby, nezhoda nevaďí. Proste sa líšia."

MV sa dá chápať ako pluralitný a kontextuálny v tom zmysle, že predpokladá absenciu privilegovaných morálnych princípov, ktoré by mali slúžiť ako opatrenia na identifikáciu všeobecne preferovaných spôsobov regulácie konfliktov medzi rôznymi spôsobmi života. Existuje tu mnoho možných účinných spôsobov riešenia politických konfliktov. Napríklad, rozhodnutia o vhodnom formovaní politického riešenia môžu podávať tí, ktorí sú účastníkmi konfliktu za špecifických podmienok, v ktorých sa nachádzajú. MV je však aj pragmatický v tom zmysle, že chápe náročnosť mierovej koexistencie ako výhodu, pretože kooperáciu umožňuje uskutočniť i napriek pretrvávaniu hlbokých nezhôd. V tomto kontexte možno nadviazať na inkluzívny charakter MV. Ide o to, že neobsahuje obmedzenia dôvodov, ktoré môžu politickí aktéri používať v priebehu politického procesu. "Strany dosahujú modus vivendi vždy, keď dosiahnu dohodu (...) bez obmedzení druhu dôvodov, ktoré môžu motivovať strany, aby prijali podmienky dohody." (Rossi, 2010, s. 27). Táto vlastnosť sa prejavuje i v kritike liberálneho moralizmu. Ak snahy definovať dôvody, ktoré sú prijateľné pre všetkých, sú odsúdené na neúspech a dokonca ohrozujú politickú stabilitu, politika by mala dať priestor pre širokú škálu dôvodov. A nakoniec možno o MV hovoriť ako o provizóriu. Kvôli jeho kontextuálnemu charakteru môžu modifikácie konfliktných konštelácií a politických okolností vyžadovať úpravy predtým dosiahnutého riešenia.

Skúsme teraz načrtnúť konkrétnejšiu podobu politickej teórie MV. Možno hovoriť v kontexte MV o kritériu, ktoré musí byť splnené, aby sa politické riešenie považovalo za riešenie MV?

Politická teória MV poskytuje opatrenie na posúdenie toho, či výsledok politického procesu možno považovať za legitímny, pretože vyžaduje, aby sa výsledky zakladali na prijatí zúčastnených strán. Toto zdôrazňuje Horton (2006, s. 164.), keď hovorí, že "MV sám o sebe obsahuje myšlienku, že výsledné politické ustanovenie alebo riešenie je "v istom zmysle prijateľné" stranám: nie je to nemilosrdné donútenie jednej strany druhou." Bez ďalšieho objasnenia však táto charakteristika môže zapríčiniť poplašné zvony v ušiach teoretikov, ktorí oceňujú MV kvôli svojmu sľubu prelomiť náročnú predstavu všeobecnej prijateľnosti, ktorá je vlastná liberálnemu moralizmu. Ale Hortonov dôraz na dodatok "v istom zmysle prijateľné" naznačuje možnosť rozlišovať medzi myšlienkou prijateľnosti, ktorá je základom MV. Dôvody na prijatie nie je možné určiť nezávisle, neutrálne, ale len samotnými stranami.

Politická teória MV nepredpokladá, že dôvody, ktoré motivujú strany, aby prijali

nejaké riešenie, sú rovnaké a ani neočakávajú, že obsah ich dôvod spĺňa určité všeobecne kladené neutrálne nároky. Zatiaľ čo jedna strana môže mať morálne dôvody na prijatie konkrétneho riešenia, druhá strana na to môže mať len dôvody pragmatické. Kľúčovým dôsledkom toho je, že akceptovateľnosť MV na rozdiel od akceptovateľnosti Rawlsovej, je oveľa empirickejšou záležitosťou ako nejaká hypotetická norma. Riešenie MV spĺňa požiadavku akceptovateľnosti, ak sa reálne zistí prijatie zainteresovaných strán. Vzhľadom na to, že sa predpokladá mnoho dôvodov, ktoré môžu priniesť takýto akceptovateľný prístup, realisti (teoretici MV) sa obracajú na empiricky orientovanú predstavu o prijateľnosti. Ak politické riešenie zohľadňuje rôzne spôsoby života zainteresovaných strán, strany majú (potenciálne dostatočný) dôvod na prijatie. V opačnom prípade, je riešenie pochopiteľne považované za neprijateľné. Uvedené vysvetlenie je samozrejme veľmi abstraktné, napriek tomu nám umožňuje vykresliť obraz procedurálnych požiadaviek politiky MV.

Na jednej strane, procedurálne požiadavky politiky MV sú chápané ako pomerne nejasné a musia tak ostať, aby boli v súlade s chápaním MV. Je tu predpoklad v podstate neobmedzeného rozsahu prijateľnosti, ktorý vytvára dôvody, zbavujúce nárokov požiadavky liberálneho moralizmu. MV nesmie definovať jasné opatrenie či riešenie, pokiaľ ide o nejakú substanciu, musí obsahovať odraz plurality. Akýkoľvek pokus špecifikovať substančné implikácie tejto požiadavky zavedením kritéria "spravodlivých" ustanovení by presahoval hranicu MV.

Avšak vzhľadom na požadovanú inklúziu situácií musia byť procesné požiadavky politiky MV dostatočne jasné, aby slúžili ako základ pre kritické hodnotenie inštitucionálneho rámca, ktorý vytvára priestor pre politický proces v pluralitných spoločnostiach. Je to možné robiť dvomi spôsobmi.

Po prvé, zdôvodňovať kritiku zavedených inštitucionálnych nastavení a požadovať opatrenia reformy v prípade, že existujúce inštitúcie nedospejú k realizácii jedného základného predpokladu akéhokoľvek politického procesu, ktorý by pravdepodobne priniesol riešenia, ktoré odrážajú pluralitu. Ide o príležitosť pre strany, ktoré obhajujú rozdielne názory, prispieť k tomuto procesu. Po druhé, procedurálne požiadavky politiky MV znamenajú kritický pohľad na spôsob interakcie, ktorý by politické inštitúcie mali umožňovať alebo podporovať. V tomto ohľade nie je náhoda, že takmer všetci MV teoretici viac-menej explicitne podporujú požiadavku kompromisu. (Gray, 2004; Horton, 2006). Ako výsledok ich očakávania hlbokých nezhôd, ktoré znemožňujú hľadanie všeobecne prijateľných dôvodov, druh reflexie plurality realizovaný riešením MV musí byť taký, ktorý je kompatibilný s pretrvávajúcimi nezhodami. Na pozadí tejto úvahy sa javí kompromis ako veľmi vhodný spôsob politickej interakcie. Základnou logikou robenia kompromisu je hľadanie riešení, ktoré sa javia ako prijateľné pre strany, ktorých podstatná nezhoda ostáva nevyriešená. A to je spôsob, akým sa hodnotový pluralizmus aplikuje do politickej praxe.

Zhrňme, že MV znamená nie len podstatné obmedzenia rozsahu politických výsledkov, ale aj určité procesné požiadavky a proces vytvárajúci takéto výsledky znamená, že politická teória MV poskytuje kritické opatrenia na hodnotenie politických inštitúcií. V závislosti od ich špecifického nastavenia, môže inštitucionálne nastavenie a inštitucionálny rámec poskytnúť príležitosti pre širokú škálu skupín, aby ovplyvnili politické rozhodovanie.

Totížto politická teória MV bude kritická, ak sa inštitucionálny status quo nachádza v spodnej časti tohto politického spektra.

Záver

Na záver sa obráťme ešte k možnej námietke voči našej argumentácii. To znamená, že aj keď MV zahŕňa predkladané procedurálne požiadavky, nie je zrejmé, prečo by sa realisti mali sústrediť na inštitúcie v snahe navrhnúť spôsoby, ako tieto požiadavky splňať. Povaha politiky nie je definovaná iba inštitucionálnym rámcom, ale aj inými faktormi ako je politická kultúra spoločnosti vrátane správania a postojov, na základe ktorých sa občania podieľajú na politike. To je nepochybne pravda. Napriek tomu, realisti majú dobrý dôvod považovať inštitúcie za dôležitý faktor politiky, ktorý si zaslúži zvláštnu pozornosť. Dôvod možno nájsť v "strachu", ktorý realistov prenasleduje, ide o obavy o účinkoch nerovností moci medzi skupinami a schopnosť MV politiky zabrániť výrazne silnejším skupinám utláčať slabších. Konfliktne konštelácie implikujú významnú mocenskú asymetriu a to predstavuje Achillovu pätu realistických prístupov k politike, MV politike. V politických procesoch, ktoré vychádzajú z takejto konštelácie a vedú k rozhodnutiam o týchto otázkach, je možné, že nedosiahnu procedurálne požiadavky politiky MV. To je pre politickú teóriu vážny problém. Pluralitné spoločnosti, v ktorých dnes žijeme, vyjadrujú mocenské asymetrie, procesy sociálnej diferenciacie a migrácie pokračujú, a je opodstatnené sa domnievať, že v budúcnosti budú ešte výraznejšie, a to je dôvod, prečo by mal vstupovať do hry záujem realistov o otázky inštitucionálneho rámca. Dokonca aj keď inštitúcie neurčujú povahu politických procesov, nepochybne majú na ňu významný vplyv prostredníctvom definovania pravidiel rozhodovania, v ktorých interagujú politickí aktéri. Ak sa inštitucionálne prostredie politiky vytvorí spôsobom, ktorý sťažuje mocným stranám presadzovať svoje postavenie na úkor iných, môžu byť negatívne účinky asymetrie zmiernené a vyhliadky na spôsob MV riešenia sa zlepšia.

Vzhľadom na tento kompenzačný potenciál inštitucionálnych mechanizmov, možno vysloviť výzvu pre politiku MV, a tá spočíva v tom, aby boli inštitúcie považované za jeden z kľúčových aspektov politického procesu, ktorý je potrebné riešiť pri vypracúvaní toho, ako priniesť myšlienku MV do praxe.

Úplne na záver, si prepožičiame citát od Graya (2004, s. 14), "Cieľom MV nemôže byť urovnať konflikty hodnôt, ale zmieriť jednotlivca a životné spôsoby rešpektujúce konfliktne hodnoty v spoločnom živote. Nepotrebujeme spoločné hodnoty, aby sme žili v mieri. Potrebujeme spoločné inštitúcie, v ktorých by mohlo existovať mnoho podob života."

Tento článok odporúča na publikovanie vo vedeckom časopise Mladá veda: doc. PhDr. Peter Korený, PhD.

Príspevok je výstupom riešenia projektu UGA I-17-212-02 Spory o etickú neutralitu právneho štátu v podmienkach moderných pluralitných spoločností.

Použitá literatúra

1. BARŠA, P. 1995. Tři liberalismy v současné angloamerické filosofii. In *Reflexe*, [on line]. 1995. Dostupné na: <http://www.reflexe.cz/File/Reflexe%2013/barsa-liberalismy.pdf>
2. GALSTON, W. 2010. *Realism in political theory*. In *European Journal of Political Theory*, 9 (4), 2010. ISSN 1741-2730. s. 385 - 411.

3. GEUSS, R. 2008. *Philosophy and Real Politics*. Princeton: Princeton University Press, 2008. 126 s. ISBN 978-0-691-13788-9.
4. GRAY, J. 2004. *Dvě tváře liberalismu*. Praha: Mladá fronta, 2004. 216 s. ISBN 80-204-0992-0.
5. HORTON, J. 2006. John Gray and the Political Theory of *Modus Vivendi*. In: *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 9(2), s. 155-169.
6. IVISON, D. 2002. *Postcolonial Liberalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. 226 s. ISBN 9780521527514.
7. KORENÝ, P. 2015. Pluralism of Good - life forms, Tolerance and Ethical State Neutrality. In: *Contemporary Images of Good*, Krakow: Wydawnictwo Aureus, 2015. ISBN 978-83-60741-76-4. s. 113 - 134.
8. NEAL, P. 1993. Vulgar liberalism. In: *Political Theory*, Vol. 21, No. 4 , s. 623-642.
9. NEWBY, G. 2001. *After Politics: The Rejection of Politics in Contemporary Liberal Philosophy*. London: Palgrave, 2001. 253 s. ISBN 978-1-349-41776-6.
10. PHILP, M. 2007. *Political Conduct*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007. 296 s. ISBN 9780674024885.
11. RAWLS, J. 1999. *A Theory of Justice*. Oxford: Oxford University Press, 1999. 538 s. ISBN 9780198250548.
12. RAWLS, J. 2007. Spravodlivosť ako férovosť. Bratislava: Kaligram, 2007. 336 s. ISBN 80-7149-911-0.
13. RAZ, J. 1986. *The Morality of Freedom*. Oxford: Oxford University Press, 1986. 435 s. ISBN 978-0198248156.
14. ROSSI, E. 2010. Modus Vivendi, Consensus, and (Realist) Liberal Legitimacy. In: *Public Reason*, 2(2), pp. 21-39.
15. WILLIAMS, B. 2011. *Na počátku byl čin. Realismus a moralismus v politické diskusi*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2011. 278 s. ISBN 978-80-87378-85-4.